

**UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” SIBIU
FACULTATEA DE ȘTIINȚE SOCIO – UMANE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**Descoperiri Basarabi din Banat
Așezările de la Valea Timișului – *Rovină*
și Remetea Mare – *Gomila lui Gabor***

Rezumat

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
Prof. Univ. Dr. Sabin Adrian Luca**

**Doctorand:
Cedică Valentin Cornel**

SIBIU 2013

Descoperiri Basarabi din Banat

Așezările de la Valea Timișului – *Rovină* și *Remetea Mare* – *Gomila lui Gabor*

- Rezumat -

Cuvinte cheie: *cadrul geografic; date paleoclimatice și paleobotanice; așezări Basarabi din Banat; concluzii.*

Cadrul geografic

Ținutul Banatului, ca spațiu fizico-geografic congruent și entitate istorică, are drept limite râul Mureș (la nord), Valea Cernei, Munții Țarcu – Godeanu și Munții Poiana Ruscăi (la est), Dunărea (la sud) și râul Tisa (la vest).

În cuprinsul lucrării, referirile la Banat au în vedere acea parte aflată pe teritoriul României – Banatul românesc, delimitată la nord de cursul inferior al Mureșului, la est de extremitatea vestică a Carpaților Meridionali, respectiv a Munților Godeanu, la sud de sectorul transmontan al Dunării iar la vest de granița de stat a României.

Între aceste limite sunt prezente trei zone de relief majore (cea montană, cea a dealurilor piemontane și cea de câmpie), a căror altitudine scade treptat de la est spre vest și care sunt împărțite, fiecare, în mai multe subzone sau compartimente, corespunzând unor diferite trepte de înălțime și subunități fizico-geografice.

Zona montană cunoaște două trepte principale de înălțime, cea a Munților Godeanu și cea a Munților Banatului.

Prima dintre ele (*Munții Godeanu*) are înălțimi minime de cca. 700-800 m și maxime de peste 2000 m și este situată la limita estică a Banatului

A doua treaptă principală de înălțime a zonei montane o constituie *Munții Banatului*, situați în partea nord-estică și cea central-sudică a zonei în discuție și incluși, din punct de vedere geologic, Carpaților Occidentali

În zona sedimentară Reșița - Moldova Nouă se află cea mai mare și mai compactă suprafață calcaroasă din România (807 kmp), unde s-a dezvoltat un complex sistem carstic.

La nord de Vârful Semenic (1446 m), la o altitudine medie de 1410 m, în zona unor izvoare și mlaștini de turbă, se află obârșiile Timișului.

Culoarul Timiș - Cerna separă extremitatea vestică a Carpaților Meridionali de Munții Banatului și constituie cea mai extinsă zonă populată din sectorul montan al Banatului, remarcabilă prin vechimea și permanența locuirii umane.

Limita de sud a Banatului e reprezentată de *sectorul transmontan al Dunării*.

Defileul Dunării străpunge o zonă muntoasă de tranziție între Carpați și Balcani. Acest sector se desfășoară pe o distanță de 132 km, între Baziaș (km fluvial 1073) și Gura Văii (km 941).

Defileul propriu-zis al Dunării (*Porțile de Fier, Djerdap, Eisernes Tor*) pornește, pe teritoriul României, din dreptul localității Pescari (km fluvial 1048) și ține până la km fluvial 941, la contactul dintre Podișul Mehedinți și Depresiunea Turnu-Severin - Comănești (între Gura Văii și Dudașu Schelei).

O a doua zonă de relief majoră, cea piemontană, reprezentată de ***Dealurile Banatului***, apare ca o treaptă bine individualizată la marginea vestică a Munților Banatului, cu înălțimi medii cuprinse între 200 și 300 m.

Cea de-a treia zonă de relief majoră e constituită de ***Câmpia Banatului***, cu o altitudine absolută cuprinsă între 75 și 180 m și o ușoară înclinare generală de la est spre vest. Limita vestică e dată de granița României cu Ungaria și Serbia, cea estică de Dealurile Banatului iar la nord de Mureș de Munții Zarandului.

Un rol major în asigurarea caracterului unitar al acestei regiuni cu relief atât de variat îl joacă rețeaua hidrografică, bine dezvoltată și echilibrată, centrată pe nodul orografic al Munților Banatului.

Rețeaua hidrografică a Banatului aparține bazinului hidrografic al Dunării. Majoritatea cursurilor de apă își au originea în zonele montane.

Pe lângă cele trei râuri care formează limitele naturale ale Banatului – Mureș, Tisa și Dunăre, cele mai importante ape curgătoare sunt Bega, Timiș, Moravița, Caraș, Nera, Cerna și Bârzava. Sistemele Aranca și Bega sunt afluențe Tisei.

Râul Mureș constituie limita nordică a Banatului, pe o lungime de circa 192 km, între localitățile Conop și Szeged, intrând în Câmpia Banatului prin defileul de la Șoimoș (Lipova).

Dunărea intră în regiunea Banatului în dreptul localității Stari Slankamen, lungimea totală între Panciova și Orșova fiind de circa 147 km; principalii săi afluenți sunt râurile Tisa, Timiș, Caraș și Nera.

Sistemul hidrografic al apelor curgătoare este completată de prezența lacurilor.

Date paleoclimatice și paleobotanice

Perioada culturii Basarabi poate fi integrată perioadei post glaciare (aprox. 10.000 → prezent), respectiv Holocenului superior, faza Subatlanticului (aprox 800 → prezent). În Subatlantic climatul poate fi caracterizat drept rece și umed, favorizând o maximă extensie a arealelor unor elemente arboreale atașate de pădurile de fag, în expansiune, coborând din munți pe văi și în zonele colinare.

Pentru zona Banatului numărul analizelor polinice este extrem de redus.

Un studiu recent prezintă rezultatele analizei unui eșantion / profil (1,6 m) de turbă prelevat în 1998 în Munții Semenic, de la o altitudine de 1400 m deasupra nivelului mării.

Datările cu radiocarbon indică, pentru perioada de tranziție Subboreal – Subatlantic (2586 ± 39 BP) sfârșitul primului maxim (40%) al extinderii fagului (*Fagus*). Subatlanticul debutează cu o descreștere subită și accentuată a fagului și o creștere a prezenței pentru molid (*Picea*), carpen (*Carpinus*), ulm (*Ulmus*), tei (*Tilia*) și alun (*Corylus*). Se poate presupune, pentru Subatlanticul timpuriu și mijlociu, existența unor păduri mixte de fag și carpen la altitudini mai joase și a unora de fag și molid la altitudini mai ridicate. În ce privește înlocuirea parțială a fagului, autorii o atribuie factorului uman, impactul fiind pus în legătură directă cu *management* – ul pădurilor (păstoritul și așa numita *Mittelwald economics* – economie de pădure).

Așezările Basarabi din Banat

Marea majoritate a locuirilor Basarabi din Banat sunt amplasate în zonele piemontane și de câmpie înaltă, de-a lungul sau în apropierea unor cursuri de apă (Mureș, Bega, Timiș, Pogăniș, Caraș).

Există de asemenea o grupare de așezări pe valea Dunării, între Moldova Veche și Berzasca, în evidentă legătură cu cele de pe malul drept al Dunării.

Singurele așezări situate pe platourile superioare ale unor dealuri sunt cele de la Remetea Pogănici și Vărădia - *Chilii*.

În ce privește așezările fortificate, informațiile actuale nu susțin existența unor astfel de structuri aparținând culturii Basarabi pe teritoriul Banatului. Această situație sugerează absența unor conflicte intercomunitare și a unor amenințări evidente din afara acestui spațiu etno-cultural conturat prin descoperiri arheologice. Aceeași semnificație o poate avea și lipsa cvasi-totală a informațiilor privind sfârșitul violent (incendierea) unor așezări sau a urmelor unor asemenea evenimente în evoluția stratigrafică a așezărilor. Doar în cazul a două locuințe atribuite purtătorilor culturii Basarabi (la Remetea Mare și Sacu) se poate vorbi de incendierea acestora,

fără a se putea emite, în acest stadiu al cercetării, ipoteze bine documentate privind semnificația acestor situații.

Prezența Basarabi în peșteri au avut foarte probabil doar caracterul unor prezențe sporadice, sezoniere și de scurtă durată. Aceste prezențe pot fi legate de așa-numitul “păstorit speologic”.

Stratigrafia așezărilor. Tipuri de locuințe

Majoritatea semnalărilor de așezări Basarabi de pe teritoriul Banatului se datorează unor cercetări de suprafață. Doar în câteva cazuri stațiunile au fost cercetate sistematic, obținându-se astfel date cu privire la stratigrafie și la relațiile stratigrafice din cadrul acestor așezări.

La Gornea - *Țărmuri II - Pod Păzăriște*, nivelul superior al așezării (cu o grosime cuprinsă între 0,15 și 0,20 m) suprapune direct un nivel ce conține materiale de tip Gornea - Kalakača. Aceeași situație a fost constatată și la Vrani, unde nivelul mijlociu al așezării (cu o grosime cuprinsă între 0,15 și 0,20 m), atribuit culturii Basarabi, suprapune un nivel Gornea - Kalakača, fiind suprapus, la rândul lui, de un nivel aparținând etapei târzii a primei epoci a fierului.

Dacă în cazul acestor două așezări observațiile stratigrafice au avut o mare importanță pentru stabilirea raporturilor culturii Basarabi cu orizontul cultural imediat anterior, în cazul altor așezări observațiile de stratigrafie verticală au relevat suprapunerea de către orizonturile Basarabi a unor niveluri aparținând grupului cultural Balta Sărată. Aceasta e situația în cazul stațiunilor de la Ilova (grosimea stratului Basarabi: 0,20 - 0,25 m), Sacu și Valea Timișului, unde grosimea medie a stratului de cultură Basarabi este de 0,25 - 0,30 m.

Grosimea relativ redusă a stratului de cultură Basarabi surprins în cercetările arheologice sistematice poate constitui un indiciu al duratei de existență a respectivelor așezări și, eventual, al mobilității în spațiu a comunităților de acest tip, mobilitate determinată de necesitățile agriculturii extensive și pășunatului.

Locuințele Basarabi descoperite în Banat, prin numărul lor și raportul numeric dintre diferitele tipuri, oferă o imagine mai completă și oarecum diferită a acestui aspect al culturii materiale, în raport cu întreaga arie de răspândire a culturii. În general, pentru cultura Basarabi se fac referiri la aspectul de “cenușar” (*zolniki*) al așezărilor și la frecvența ridicată a locuințelor de suprafață în cadrul așezărilor.

În ce privește Banatul, cercetările arheologice (mai ales cele de la Valea Timișului), sugerează o imagine mai complexă.

La Valea Timișului - *Rovină* au fost cercetate 11 locuințe: 4 bordeie, 6 locuințe semiadâncite și o locuință de suprafață.

Cele 6 locuințe semiadâncite (având o alveolare de până la -40 cm față de nivelul de călcare antic) cercetate la Valea Timișului au dimensiuni mai mari decât bordeiele, cu podeaua din pietriș tasat în unele cazuri și având toate o singură încăpere. În două dintre acestea a fost descoperit câte un cuptor în interior, într-unul din colțuri, una din aceste locuințe având, pe lângă cuptor, și o vatră circulară centrală. În cazul L₁Ha (Pl. V), locuința avea o groapă de stâlp în centru și o vatră circulară în afara locuinței.

Alături de locuințele de suprafață, bordeiul descoperit la Remetea Mare era de formă rotundă, cu groapă centrală pentru stâlpul de susținere al acoperișului.

Vestigii ale culturii materiale

Materialul ceramic aparținând culturii Basarabi scos la iveală în stațiunile atribuite acestui orizont cultural în Banat se remarcă, în comparație cu celelalte categorii de artefacte descoperite, prin cantitate, diversitate a formelor și ornamentelor și prin valoarea lor cronologică, mai ales în ceea ce privește periodizarea internă relativă a culturii.

Ceramica Basarabi, lucrată în exclusivitate cu mâna, aparține tuturor categoriile ceramice, din punctul de vedere al facturii: ceramică de uz comun, ceramică semifină și fină.

Ceramica de uz comun (grosieră) are în general culoarea brună (sau nuanțe ale acesteia) și conținut de nisip și pietriș în pastă. Tipurile de vase cu această factură sunt limitate la vasul "borcan" cu buza ușor evazată (bine reprezentat în descoperiri), cu un decor constând în creștături și brâuri alveolate sau crestate.

Ceramica semifină și fină a fost realizată dintr-o pastă mai omogenă, în amestec cu nisip, având în general culoare brun-neagră sau neagră și suprafața bine lustruită, în majoritatea cazurilor. Tipologia acestei categorii ceramice include: vase de tip "urnă", cu pântec profilat, gât înalt și buza evazată, fără toarte; căni cu o toartă "trasă" din buză, ușor supraînălțată, cu corp rotund, ușor turtit; cești cu una sau două toarte; străchini cu buza invazată, ornamentate pe buză și umăr și străchini cu buza evazată, mai puțin numeroase, ornamentate pe partea superioară a buzei. Repertoriul ornamentelor este foarte bogat, acestea fiind realizate prin canelare, incizare și imprimare. În faza timpurie de evoluție a culturii domină decorul realizat prin imprimare și incizare, cuprinzând numeroase elemente moștenite din fondul de tip Insula Banului. În faza a doua, ceramica prezintă un decor complex (imprimat, incizat și excizat), oferind imaginea aspectului "clasic" al ceramicii culturii Basarabi, deși procentul vaselor decorate este mai mic decât în faza anterioară. În faza târzie a culturii se constată scăderea procentului ceramicii cu

decor specific, dispariția aproape totală a decorului imprimat și prezența masivă a decorului canelat.

Obiectele din metal aparținând culturii Basarabi descoperite în Banat au fost confecționate din bronz sau fier placat cu bronz, încadrându-se în categoria accesoriilor vestimentare, podoabelor, pieselor de harnașament sau ustensilelor. În marea lor majoritate ele provin din descoperiri cu caracter funerar, mai puțin din cadrul așezărilor.

În categoria accesoriilor vestimentare se remarcă prezența fibulelor, care aparțin, în general, unor variante ale seriei de fibule cu două resorturi și corpul în formă de arcuș (*Zweischleifige Bogenfibeln*).

În categoria podoabelor se înscriu inelele (spiralele) de buclă din sârmă dublă de bronz, cu capetele îndoite în formă de “8”, brățările și verigile de picior, alături de colierele torsadate.

Pendantivele circulare de bronz cu peduncul perforat sunt considerate accesorii de harnașament. Ele vor fi fost atașate, prin coasere, de diferitele curele ale acestuia. Alte obiecte din bronz descoperite în stațiuni Basarabi sunt nasturii și perlele. Ca ustensile sunt menționate cuțitele, descoperite atât în context funerar cât și în mediu casnic, făcându-se remarcată absența, în descoperirile din Banat, a cuțitelor (“satâr”) cu lama îndoită și mâner în formă de “T”.

În categoria vestigiilor culturii materiale intră și râșnițele din piatră, cu formă alungită și ușor albiate, cutele (neperforate, ușor alungite) și alte obiecte, realizate din lut ars: fusaiole, ștampile pentru ornamentarea ceramicii.

Descoperiri funerare. Rit și ritual

Prin studiul consacrat primei epoci a fierului în sud-vestul României, M. Gumă introduce în circuitul informațional rezultatele investigării sistematice a patru din cei șase tumuli cercetați în necropola de la Moldova Veche - *Ostrov/Groblia*, necunoscute până în acel moment.

În cazul Tum. III, ritul funerar nu a putu fi stabilit, Tum. IV adăpostind un mormânt de incinerare. Complexul funerar conținut în Tum. V consta din cel puțin patru (posibil cinci) morminte de inhumare, rit care poate fi presupus și în cazul Tum. VI. Aceste date au completat tabloul, și așa destul de neclar, al problemelor legate de rit și ritual funerar în aria culturii Basarabi. Biritualismul necropolei Basarabi din acest punct trimite la situația analogă de la Balta Verde și Basarabi și la problema componentelor etnice străine (ilire) din componente acestor necropole.

Rezultatele cercetărilor de suprafață de la Berzasca - *Stația de pompă IFET* par să indice, în acest caz, practicarea incinerării, cel puțin pentru o parte din mormintele de aici,

situație valabilă și în cazul descoperirii de la Svinița - *Piatra Elișovei*. Mormintele identificate în zona Iaz - *Dâmb*, aparținând unei necropole tumulare Basarabi ilustrează ritul incinerăției.

Puținătatea datelor prind ritualul funerar se datorează condițiilor de descoperire fortuite a unor inventare funerare (cazul de la Iaz și cel de la Svinița), astfel încât singurele date obținute, în Banat, în contextul cercetărilor de specialitate sistematice rămân cele privind mormintele de inhumație din necropola de la Moldova Veche.

Ulterior, în punctul Iaz - *Șușara – Rovină / Dâmb* (pe marginea terasei a doua a râului Timiș) au fost descoperite morminte de incinerăție, cu ritual diferit (depunere în groapă, alveolă sau alveolă cu tumul).

În cazul mormintelor de inhumație, decedatul (sau decedații, în cazul complexelor conținând mai multe schelete), era așezat pe un pat din pietre de râu, acoperit apoi cu mai multe straturi de pietre constituindu-se într-o masă cu forme diferite, totul fiind acoperit de mantaua de pământ a tumulului. Ritualul comporta spargerea rituală a unor vase, ca și depunerea unor vase de ofrandă la capul sau picioarele defunctului.

Cronologie și periodizare internă

Cele mai recente studii asupra problemelor de cronologie (relativă și absolută) și periodizare internă a culturii Basarabi, comportând analiza unor tipuri combinatorii de accesorii metalice provenite din descoperiri cu caracter funerar, aparțin cercetătorului M. Gumă.

Analiza obiectelor de metal în asocieri specifice (în cadrul unor depozite de bronzuri sau inventare funerare) oferă o imagine mai coerentă asupra evoluției cronologice și geografice a culturii Basarabi, odată cu posibilitatea unor datări mai “fine” în raport cu cele bazate pe evoluția tipologică a ceramicii.

Folosind drept elemente sau “fosile” directoare (= indicatori cronologici) diferite tipuri de fibule, (considerate drept piesele cu cea mai valoare din acest punct de vedere, datorită evoluției tipologice rapide și “capacității” de adaptare la cerințele modei), în cadrul unor asocieri cu alte obiecte metalice de port sau de podoabă, asocieri caracteristice doar unor relativ scurte perioade de timp, autorul susține ipoteza unei evoluții interne a culturii Basarabi împărțite în trei faze. Aceste faze sunt datate astfel: faza I (timpurie) - prima jumătate a sec. VIII a.Chr.; Faza II (mijlocie/clasică) - a doua jumătate a sec. VIII - prima jumătate a sec. VII a.Chr.; faza III (târzie) - a doua jumătate a sec. VII a.Chr..

Întreaga evoluție a culturii Basarabi este datată în cuprinsul sec. VIII-VII a.Chr..

Astfel, cultura Basarabi este considerată manifestarea etno-culturală reprezentativă pentru etapa mijlocie a primei epoci a fierului în Banat, spațiu integrat ariei majore de răspândire a acestei culturi. Geneza acestei culturi a avut loc în sud-vestul României, Voivodina, nordul și

nord-estul Serbiei, nord-vestul Bulgariei, ca rezultat al unei sinteze culturale între grupurile Gornea - Kalakača și Insula Banului și manifestările cu ceramică neagră canelată de tip Gáva, de la începutul primei epoci a fierului. Ea urmează, în regiunile carpato-balcanice și nord-vest pontice, grupurilor nord-tracice cu ceramică imprimată, grupului Gornea - Kalakača în Banat, fazelor târzii ale complexului cu ceramică neagră canelată Gáva - Mediaș în jumătatea sudică a Transilvaniei până la Mureș. Evoluția generală a culturii, pe parcursul sec. VIII - VII a.Chr., cuprinde trei faze de dezvoltare internă.

Așezările sunt în general deschise, nefiind documentată existența unor fortificații, de (relativ) scurtă durată, existând indicii ale fenomenului de deplasare a comunităților în cadrul unor zone restrânse. Această situație, alături de lipsa armelor în cadrul descoperirilor Basarabi, prezența sporadică în peșteri, pare să indice practicarea extensivă a agriculturii și creșterea animalelor drept ocupații principale ale purtătorilor culturii Basarabi, fără a exclude meșteșugurile (de remarcat realizările deosebite în domeniul decorului ceramicii).

Harta de răspândire a descoperirilor Basarabi din Banat (asociată datelor disponibile privind aceste descoperiri) indică o mobilitate accentuată (în termeni istorici) a acestor comunități. „Purtătorii” acestei culturi au pătruns în aval și în amonte pe cursurile de apă majore (Dunărea) și a afluenților (din stânga și din dreapta fluviului).

Cel puțin pentru spațiul Banatului, nu a fost vorba de războinici. Deplasările lor, relativ frecvente, au fost determinate de condiții legate de calitatea solului și climă, cu atât mai mult cu cât dovezile aheologice nu indică evident urmele unor agresiuni.

Ca rit funerar sunt documentate în această arie și la acest orizont cronologic atât înhumarea cât și incinerarea (un argument în favoarea unei componente etnice mixte).

Pentru o asemenea “regionalizare” a culturii (fenomenului) Basarabi pledează și realitățile etno-culturale imediat anterioare acesteia, care au contribuit la geneza și răspândirea sa în diferite zone.